

MIECZYŚLAW MARKOWSKI

SZKOTYZM NA TLE PARYSKICH KIERUNKÓW
FILOZOFICZNYCH I TEOLOGICZNYCH
PRZEŁOMU XIII I XIV WIEKU

Założony przed 1206 r. uniwersytet w Paryżu w następnych latach swojej dydaktycznej działalności wyróżnił się wysokim poziomem nauczania filozofii i teologii¹. Nastąpiło to zwłaszcza dzięki wielkiemu zaangażowaniu utalentowanych magistrów filozofii i profesorów teologii. Niemal od samego początku swego zaistnienia Uniwersytet Paryski stał się widownią zmagających się prądów doktrynalnych, których przedstawiciele współzawodniczyli o pierwszeństwo swoich poglądów. Posiadający kilkunastowieczną tradycję augustynizm odgrywał nadal dominującą rolę, zwłaszcza wśród teologów. Z jego dostojnymi przedstawicielami przyszło się zmagać młodym filozofom, zaciekawionym ideami prawie nieznanego jeszcze nurtu filozoficznego, jakim był arystotelizm.

Roland z Cremony, który jako pierwszy dominikanin został na Uniwersytecie Paryskim wypromowany na doktora teologii, otrzymał na tej uczelni katedrę w 1229 r. W swojej *Sumie teologii* nawiązywał już do poglądów Arystotelesa i Awicenny². Przez zacytowanie Arystotelesa aż ponad 600 razy dał w jakiś sposób początek arystotelizmowi łacińskiemu. Jego ujęcie arystotelizmu było synkretyczne³. Do dalszego ugruntowania pozycji Arysto-

Prof. dr hab. MIECZYŚLAW MARKOWSKI – Zakład Historii Filozofii Średniowiecznej w Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie; adres do korespondencji: ul. Łużycka 53/178, 30-658 Kraków; e-mail: markow8@tlen.pl

¹ M. Markowski, *Pierwowzory uniwersytetów*, Olecko 2003, s. 169.

² P. Schulthess, R. Imbach, *Die Philosophie im lateinischen Mittelalter. Ein Handbuch mit einem bio-bibliographischen Repertorium*, Düsseldorf–Zürich² 2002, s. 582.

³ A. de Libera, *Albert le Grand et le platonisme. De la doctrine des idées à la théorie des trois états de l'universel*, [w:] *On Proclus and His Influence in Medieval Philosophy*, ed. E. P. Bos, P. A. Meijer, Leiden–New York–Köln 1992, s. 90.

telesa w uniwersyteckim środowisku paryskim bodajże najbardziej przyczynił się dominikanin Albert z Lauingen, który – urzeczony w Padwie jego pismami przyrodniczymi⁴ – w latach 1240-1243 przybył po raz pierwszy do Paryża w celu odbycia studiów teologicznych. Po ich zakończeniu objął drugą katedrę, którą dominikanie zdobyli w 1230 r. po profesorze teologii Janie z Saint-Gilles. Arystotelizm, do którego utrwalenia w Paryżu przyczynili się ci dwaj dominikanie, nie był czystym kierunkiem filozoficznym. Był bowiem obarczony elementami awicennianizmu, awerroizmu i przede wszystkim neoplatonizmu. Niektóre elementy tych orientacji przedostały się do powstających w Paryżu kierunków filozoficznych, które poza Albertem z Lauingen na swój sposób kontynuowali tacy myśliciele jak Tomasz z Akwinu, Siger z Brabancji i Boecjusz z Dacji. Dzięki nim arystotelizm jako nowy i różnie interpretowany prąd umysłowy zaczął często przewijać się w klasycznym okresie filozofii średniowiecznej. Pod naporem arystotelesowskiego realizmu i empiryzmu na znaczeniu w filozofii stracił panujący uprzednio chrześcijański neoplatonizm i augustynizm. Na ich kanwie pojawiły się jeszcze naleciałości zabobonne i przekonania astrologiczne o oddziaływaniu doskonałego świata nadksiężycowego na niedoskonały świat podksiężycowy, w którym wypadło żyć i działać wątłemu człowiekowi. W drugim i trzecim ćwierćwieczu XIII wieku nie tyle sam arystotelizm, ile raczej szerzone przekonania nieortodoksyjne, podkopujące zasady autentycznej nauki chrześcijańskiej i przeciwne wierze religijnych ludzi średniowiecza, wywołały zrozumiwały niepokój u pozostających pod wpływem doktryny augustyńskiej teologów i u władz kościelnych. Chcąc zapobiec wszelkim niegodziwym praktykom, wypływającym z nieprawowiernych przekonań, spowodowali oni, że kościelne władze diecezji paryskiej wydawały najpierw zakazy, a gdy te nie odnosiły pożądanego skutku, doszło w 1277 r. do wielkiego potępienia aż 219 tez uznanych za nieprawowierne. Chociaż nie było ono bezpośrednio skierowane imiennie przeciwko żadnemu filozofowi, to jednak wywarło destrukcyjny wpływ na rozbudzone życie filozoficzne w uniwersyteckim środowisku paryskim. Zahamowało rozwój albertyzmu, tomizmu, sigeryzmu i boecjanizmu. Po wielkim potępieniu paryskim te kierunki filozoficzne nie znalazły wybitniejszych kontynuatorów.

⁴ A. Birkenmajer, *La rôle joué par les médecins et les naturalistes dans la réception d'Aristote au XIIe et XIIIe siècle*, [w:] *La Pologne au VIe Congrès international des sciences historiques*, Oslo 1928, Varsovie 1930.

Z orientacji doktrynalnych powstałych przed 1277 r. w zasadzie ostał się tylko modyzm, którego ważnym przedstawicielem w tym czasie był Boecjusz z Dacji⁵. Jego dzieło kontynuowali Marcin z Dacji, Szymon z Dacji, Michał z Marbaix, Radulf z Bretanii, Siger z Courtrai, Tomasz z Erfurtu i inni⁶. Gramatyka spekulatywna jako nauka badająca język od strony filozoficznej⁷ przeżywała aż do 1320 r. okres swojego świetnego rozwoju. Po tym roku jej nadmierna supremacja – podobnie jak i metafizyki – spotkała się z reakcją przedstawicieli nowej drogi (*via moderna*) XIV stulecia.

Wielkie potępienie paryskie⁸ nie przyczyniło się wprawdzie do upadku arystotelizmu⁹. Niemniej wprowadziło uprawianie filozofii na nowe tory¹⁰: przyczyniło się do wzrostu samoświadomości filozofów¹¹; położyło większy nacisk na dociekania rozumowe¹²; skierowało do większych badań w dziedzinie filozofii przyrody; wzrosły też zainteresowania życiem człowieka¹³.

⁵ P. Mandonnet, *Note complémentaire sur Boèce de Dacie*, „Revue des sciences philosophiques et théologiques” 22 (1933), s. 250; K. Krauze-Błachowicz, *Boecjusz z Dacji (ok. 1240-ok. 1283, [w:] Wszystko to ze zdziwienia. Antologia tekstów filozoficznych z XIII wieku, Wybór, opracowanie i wstęp K. Krauze-Błachowicz, Warszawa 2002, s. 264.*

⁶ M. Grabmann, *Mittelalterliches Geistesleben. Abhandlungen zur Geschichte der Scholastik und Mystik*, I, München 1926, s. 104-146; H. Roos, *Sprachdenken im Mittelalter*, „Classica et mediaevalia” 9 (1947), s. 200-215; D. Gabler, *Die semantischen und syntaktischen Funktionen im Tractatus «De modis significandi sive grammatica speculativa» des Thomas von Erfurt. Die Probleme der mittelalterlichen Semiotik*, (Europäische Hochschulschriften, 944), Bern 1987.

⁷ K. Jacobi, *Die Modallbegriffe in den logischen Schriften des Wilhelm von Shyreswood und in anderen Kompendien des 12. und 13. Jahrhunderts. Funktionsbestimmung und Gebrauch in der logischen Analyse*, (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, XIII), Leiden-Köln 1980.

⁸ A. de Libera, *Philosophie et censure. Remarques sur la crise universitaire parisienne de 1270-1270*, [w:] *Was ist Philosophie im Mittelalter? / Qu'est-ce que la philosophie au moyen âge? / What is Philosophy in the Middle Ages?*, hrsg. von J. A. Aertsen, A. Speer, (Miscellanea Mediaevalia, 26), Berlin-New York 1998, s. 89.

⁹ L. Bianchi, *1277: A Turning Point in Medieval Philosophy?* [w:] *Was ist Philosophie im Mittelalter?*, s. 110.

¹⁰ J. E. Murdoch, *1277 and Late Medieval Natural Philosophy*, [w:] *Was ist Philosophie im Mittelalter?*, s. 111.

¹¹ *Chartularium Universitatis Parisiensis*, I, ed. H. Denifle, E. Châtelain, Paris 1889, nr 473.

¹² G. Wieland, *Der Mendikantenstreit und die Grenzen von Theologie und Philosophie*, [w:] *Philosophy and Learning Universities in the Middle Ages*, ed. M. J. F. M. Hoenen, J. H. J. Schneider, G. Wieland, Leiden-New York-Köln 1995, s. 26; J. Le Goff, *Zum Selbstverständnis der Universität des Mittelalters*, [w:] *Für ein anderes Mittelalter. Zeit, Arbeit und Kultur im Europa des 5.-15. Jahrhunderts*, Weingarten 1987, s. 87.

¹³ R.-A. Gauthier, *Magnanimité. L'idéal de la grandeur dans la philosophie païenne et dans la théologie chrétienne*, Paris 1951, s. 468, przyp. 2.

Reorientacja arystotelizmu, która pojawiła się w ostatnim ćwierćwieczu XIII wieku i w pierwszych dziesięcioleciach XIV stulecia, wpłynęła na nowe ujęcie tego kierunku filozoficznego. W 1283 r. w Paryżu mogło go reprezentować około 120 magistrów filozofii, którzy pragnęli na swój sposób przyswoić sobie jego idee w złagodzonej formie, nie sprzeciwiając się wierze katolickiej. Fakt ten znalazł swój wyraz we wzrastającej w tym czasie działalności komentatorskiej filozofów. Przy tym niektórzy z nich szukali nadal pomocy w komentarzach Awerroesa. Głoszona przez niego idea o niezależności filozofii spotkała się nawet ze zrozumiałym przyjęciem. Powstałe na podstawie arystotelizmu kierunki filozoficzne miały zasadniczo charakter umiarkowany. Arystoteles jawił się w nich jako filozof, który nie sprzeciwiał się wierze chrześcijańskiej. Tak ujął arystotelizm Piotr z Owernii, który przyjął podobną postawę metodologiczną jak Tomasz z Akwinu. W ten sposób Piotr zharmonizował arystotelesowski realizm umiarkowany z chrześcijaństwem. W filozofii, z jednej strony, był zwolennikiem poglądów opartych na reorientacji arystotelizmu, która nastąpiła po potępieniach paryskich i wyrażała dążenia umiarkowane, ale drugiej strony prezentował historyczny arystotelizm, będący wyrazem antycznego racjonalizmu. W ślady Piotra z Owernii poszedł Henryk Bate, który chociaż podziwiał Tomasza z Akwinu, nie przyjął jednak jego poglądów. Pracował nad zharmonizowaniem platonizmu i arystotelizmu. Reprezentantem umiarkowanego arystotelizmu swoich czasów był także Gotfryd z Fontaines¹⁴. W swojej działalności dydaktycznej i komentatorskiej wczuć się w istniejącą atmosferę życia filozoficznego starał się również Henryk z Brukseli. Takie znamiona posiada prezentowany przez niego umiarkowany arystotelizm. Pod wpływem zmodyfikowanego arystotelizmu pozostawał też Gerard z Bolonii. Podobne poglądy reprezentowali jeszcze tacy filozofowie paryscy jak Gwidon Terrena i Radulf z Bretanii.

Oparty na arystotelizmie tomizm nie miał przez dłuższy czas kontynuatorów. Sytuacja ta zmieniła się nieco na lepsze dopiero w 1309 r., gdy dominikanie przyjęli oficjalnie filozoficzną i teologiczną spuściznę Tomasza z Akwinu za doktrynę zakonu kaznodziejskiego. Do pierwszych wybitniejszych uczonych, którzy zainteresowali się jego poglądami w Paryżu, należą: Hervey z Nédéllec, Bernard z La Treille, Jan Quidort z Paryża, Jakub z Metz, Bernard z Owernii, Jan z Lichtenberg, Jan z Neapolu, Bernard z Lombardii i Piotr z La Palu. Reprezentowany przez nich tomizm nie był kierunkiem autentycznym. Był to raczej tomizm o znamionach esencjalizmu.

¹⁴ F. Van Steenberghe, *Filozofia w wieku XIII*, przeł. E. I. Zieliński, Lublin 2005, s. 422.

Paryscy przedstawiciele awerroizmu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIII wieku i pierwszego dziesięciolecia XIV stulecia objaśniali teksty Arystotelesa za pomocą komentarzy Awerroesa. Z nich wymienić wypada magistrów filozofii: Jakuba z Douai, Idziego z Orleanu i Ferranda z Hiszpanii. Nie byli to myśliciele heterodoksyjni¹⁵. Była to tylko metodologiczna postawa komentatorska filozofów tego okresu, która skłaniała do powoływania się na autorytet Awerroesa jako wielkiego komentatora filozoficznych pism Arystotelesa.

Dopiero Jan z Janduno wprowadził drogę Awerroesa (*via Averrois*). Wynika z tego, że poglądy owego uczonego arabskiego budziły na początku XIV wieku w Paryżu większe zainteresowanie. W nich już nie tyle szło o oddzielenie filozofii od teologii, gdyż u postępowych arystotelików paryskich proces ten zakończył się w zasadzie już w ubiegłym stuleciu. Na znaczeniu zyskał natomiast tkwiący w awerroizmie neoplatoński obraz wiecznego świata z hierarchią bytów uporządkowanych według doskonałości: pierwsza przyczyna, z której emanują inteligencje poruszające niezniszczalne ciała niebieskie, które są innej natury niż śmiertelne ciało ludzkie z duszą zmysłową i innej niż zniszczalne byty materialne. Poza Janem z Janduno, którego nazwano nawet księciem awerroistów (*princeps averroistarum*) i który formalnie nie wątpił w prawdy wiary, ale uważał, że są one niekiedy niemożliwe do filozoficznego poznania¹⁶, wyznawcami podobnych poglądów mogli być Hugo z Utrechtu, Jan z Getyngi, Marsyliusz z Padwy, Bartłomiej z Brugge, Maino z Mediolanu, doktor medycyny Piotr z Modeny i dominikanin, magister filozofii Antoni z Parmy. Nawet umiarkowane poglądy awerroistyczne spotkały się ze zdecydowanym sprzeciwem ze strony Jana Dunsza ze Szkocji i Radulfa z Bretanii. Niemniej idee uzgodnionego z prawdami chrześcijańskimi awerroizmu przedostały się do niektórych włoskich ośrodków uniwersyteckich, a w 1341 r. były nawet zalecane do wykładów przez paryskie statuty Wydziału Filozofii. Miały bowiem zapobiec przedostawaniu się doktryny Wilhelma z Ockham.

W centrum paryskich zawirowań doktrynalnych przełomu XIII i XIV stulecia pojawił się nurt filozoficzno-teologiczny, który nawiązywał do innych źródeł niż arystotelizm. Była to orientacja mistyczna. Tkwiła w pla-

¹⁵ K.-H. K a n d l e r, *Christliches Denken im Mittelalter bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Leipzig 1993, s. 95.

¹⁶ L. S c h m u g g e, *Johannes von Jandun (1285/89-1328). Untersuchungen zur Biographie und Sozialtheorie eines lateinischen Averroisten*, (Pariser Historische Studien, V), Stuttgart 1966, s. 108.

tonizmie, neoplatonizmie, augustynizmie, a zwłaszcza w dionizmie¹⁷. W tym ostatnim przypadku chodziło o Pseudo-Dionizego Areopagitę, którego zapamiętanie poznano już we wczesnym średniowieczu i które w XIII wieku zostały przytłumione przez pojawienie się arystotelizmu. Do wznowienia dążeń mistycznych¹⁸ przyczynili się szczególnie tacy dominikanie jak: Hugon Ripelin ze Strasburga, który skłaniał się do chrześcijańskiego neoplatonizmu¹⁹, nie pozbawionego elementów mistycznych, oraz Teodoryk z Freibergu, którego refleksje prowadziły do mistycyzmu²⁰, i Jan Eckhart z Hochheim²¹. Chociaż w myśleniu tego ostatniego, który nie był tylko filozofem i teologiem, lecz nade wszystko mistrzem życia duchowego, występują elementy doktryn patrystycznych²², filozofii wczesnego i klasycznego średniowiecza z arystotelizmem w ujęciu Alberta Wielkiego włącznie²³, to jednak myśl Pseudo-Dionizego Areopagity i Proklosa stała się niemal jego religią i przeznaczeniem. W jego piśmiennictwie, zarówno niemieckim jak i łacińskim, motywem przewodnim jest myśl o zjednoczeniu z Bogiem poprzez uznanie nicości człowieka przed Bogiem²⁴. W będącym nicością człowieku realna jest tylko posiadająca boską naturę dusza, nazywana iskierką (*scintilla animae*), dzięki której człowiek może w ekstazie mistycznej zjednoczyć

¹⁷ J. Bussanich, *Plotinian Mysticism in Theoretical and Comparative Perspective*, „The American Catholic Philosophical Quarterly” 71 (1997), nr 3, s. 339-365.

¹⁸ M. Grabmann, *Mittelalterliches Geistesleben. Abhandlungen zur Geschichte der Scholastik und Mystik*, II, München 1936, s. 366; A. de Libera, *Philosophie et théologie chez Albert le Grand et dans l'école dominicaine allemande*, [w:] *Die Kölner Universität im Mittelalter. Geistige Wurzeln und soziale Wirklichkeit*, hrsg. von A. Zimmermann, (Miscellanea Mediaevalia, 20), Berlin-New York 1989, s. 49-67.

¹⁹ S. Bafia, *Hugon Ripelin*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. IV, Lublin 2003, s. 619-620.

²⁰ K. Flasch, *Von Dietrich zu Albert*, „Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie” 32 (1985), s. 7-28; Dietrich von Freiberg, *Abhandlung über den Intellekt und den Erkenntnisinhalt*, übersetzt und mit einer Einleitung hrsg. von B. Mojsisch, Hamburg 1980, s. XVII-XVIII.

²¹ K. Albert, *Meister Eckhart und die Philosophie des Mittelalters. Betrachtungen zur Geschichte der Philosophie*, II, Dettelbach 1999, s. 8-9.

²² T. Kobusch, *Lesemeistermetaphysik – Lebemeistermetaphysik. Zur Einheit der Philosophie Meister Eckharts*, [w:] *Meister Eckhart in Erfurt*, hrsg. von A. Speer, L. Wegener, Berlin-New York 2005, s. 241-242.

²³ E. Wéber, *Négativité et causalité: leur articulation dans l'apophatisme de l'école d'Albert le Grand*, [w:] *Albertus Magnus und der Albertismus. Deutsche philosophische Kultur des Mittelalters*, hrsg. von M. J. F. M. Hoenen, A. de Libera, Leiden-New York-Köln 1995, s. 51.

²⁴ O. Langer, *Eckhart*, [w:] *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, vierte, völlig neu bearbeitete Auflage, hrsg. von H. D. Betz, Don S. Browning, B. Janowski, E. Jüngel, II, Tübingen 1999, kol. 149.

się z Bogiem. Eckhartowska nowa myśl była jednością teologii, Ewangelii i filozofii, pojętej jako metafizyka jedności²⁵. Do bezpośrednich uczniów Jana Eckharta należeli dwaj członkowie zakonu kaznodziejskiego: Jan Tauler ze Strasburga²⁶ i Henryk Seuse z Konstancji. Głoszony przez Mistrza Eckharta mistycyzm nie był przedmiotem wykładów uniwersyteckich. Jego idee stały się popularne w szczególności wśród szerokich rzesz ludności w okolicach Kolonii.

Trzecim nurtem filozoficzno-teologicznym, i to największym w paryskim środowisku życia umysłowego od początku dydaktycznej działalności uniwersytetu, był platonizujący augustynizm. Do jego reorientacji doszło już u franciszkańskich zwolenników augustynizmu. Po pierwszej paryskiej szkole franciszkanów (Wilhelm z Owernii, Aleksander z Hales, Jan z La Rochelle, Jan Fidanza, czyli św. Bonawentura), która swój punkt szczytowy osiągnęła w bonawenturianizmie, nastąpiła druga droga franciszkańska, reprezentująca neoaugustynizm, którego przedstawiciele (Wilhelm de La Mare, Mateusz z Aquasparta, Piotr z Falko, Piotr Olivi, Ryszard z Mediavilla, Wilhelm z Ware) byli krytycznie nastawieni zwłaszcza do tomizmu. W uprawianiu tego krytycyzmu w sukurs im przyszli inni teologowie, skłaniający się do różnie interpretowanego augustynizmu, jak kapłan diecezjalny Henryk z Gandawy i augustianin Idzi z Rzymu.

Henrycjaniezizm miał być nowym wyrazem równowagi pomiędzy głównymi nurtami filozoficznymi kończącego się XIII stulecia. Był swego rodzaju synkretyzmem platońsko-augustyńsko-awicenniańsko-arystotelesowskim²⁷. Był esencjalizmem o nastawieniu proaugustyńskim, co widać choćby w przyjęciu przez Henryka z Gandawy iluminizmu i woluntaryzmu.

Chociaż egidianizm był zorientowany na arystotelizm, a nawet w jakimś stopniu na tomizm, to jednak posiadał również silne zabarwienie neoplatońsko-augustyńskie²⁸. W ten sposób obok augustynizmu franciszkańskiego powstała

²⁵ B. Mojsisch, *Meister Eckhart. Analogie, Univoxität und Einheit*, Hamburg 1983, s. 15.

²⁶ L. Gnädinger, *Johannes Tauler von Straßburg*, [w:] *Mittelalter*, hrsg. von M. Greschat, II, Stuttgart 1983, s. 176-198.

²⁷ C. Kann, *Skepsis, Wahrheit, Illumination. Bemerkungen zur Erkenntnistheorie Heinrichs von Gent*, [w:] *Nach der Verurteilung von 1277 / After the Condemnation of 1277. Philosophie und Theologie an der Universität von Paris im letzten Viertel des 13. Jahrhunderts. Studien und Texte / Philosophy and Theology at the University of Paris in the Last Quarter of the Thirteenth Century: Studies and Texts*, hrsg. von / ed. J. A. Aertsen, E. Kent, jr., A. Speer, (Miscellanea Mediaevalia, 28), Berlin-New York 2001, s. 55.

²⁸ A. Zumkeller, *Ae(gidius) Romanus*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, I, München-Zürich 1980, kol. 178.

kolejna orientacja filozoficzna, którą tworzył augustynizm augustiański. Idzi z Rzymu lansował teologię afektywną. Władze augustiańskiego zakonu eremickiego zaleciły egidianizm jako obowiązujący kierunek filozoficzny we własnym studium zakonnym. Podobnie jak Idzi z Rzymu, tak i jego zwolennicy wykazywali pewien szacunek dla poglądów Tomasza z Akwinu.

Założen augustynizmu w trzynastowiecznym ujęciu franciszkańskim jako wspólnej opinii (*communis opinio*) bronił Gonsalwi z Hiszpanii. Uważał, że w niektórych przypadkach są one zgodne z poglądami Arystotelesa²⁹. Na tej podstawie można Gonsalwiego uznać za rzecznika konkordyzmu augustyńsko-arystotelesowskiego.

Ideę konkordyzmu między augustynizmem i arystotelizmem na przełomie XIII i XIV wieku propagował również Aleksander Bonini z Aleksandrii. W boninizmie – podobnie jak u Jana Duns ze Szkocji – występują takie terminy jak *distinctio formalis* i *haecceitas*. Jako prąd filozoficzny z takimi innowacjami jak praktycyzm, konkretyzm i afektyzm zapoczątkował tendencje, które rozwinęły się dopiero XIV wieku.

Wymienione orientacje filozoficzne, które pojawiły się w uniwersyteckim środowisku paryskim na przełomie XIII i XIV wieku i które opierały się w jakimś stopniu na różnie interpretowanym augustynizmie, przygotowały nowy kierunek filozoficzno-teologiczny, którego twórcą był Jan Duns ze Szkocji, teolog, ale i znaczący filozof³⁰. Wczuł się bardzo dobrze w paryską atmosferę życia umysłowego. Zmodyfikował dotychczasowy franciszkański augustynizm i neoaugustynizm do tego stopnia, że stworzył nową orientację filozoficzną w szkole franciszkańskiej, która stała się unowocześnionym augustynizmem³¹. Chociaż szkotyizm był nadal oparty głównie na fundamencie franciszkańskiego platonizującego augustynizmu, to jednak w jakimś stopniu nawiązywał również do poglądów Arystotelesa, interpretowanego w świetle poglądów Awicenny. Obok tych trendów pojawiło się jeszcze dążenie pojednawcze, usiłujące stonować istniejące różnice doktrynalne, co nieuchronnie prowadziło do adaptacji arystotelizmu³². W owym czasie

²⁹ A. Gondek, *Gonsalvus Hispanus de Valboa*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. IV, Lublin 2003, s. 37-38.

³⁰ H.-J. Werner, *Johannes Duns Scotus*, [w:] *Mittelalter*, II, hrsg. von M. Greschat, Stuttgart 1983, s. 89-90.

³¹ Béraud de Saint-Maurice, *Jean Duns Scot. Un docteur des temps nouveaux*, Montréal 1944, s. 10.

³² M. Schmaus, *Zur Diskussion über das Problem der Univozität im Umkreis des Johannes Duns Scotus*, München 1957, s. 22.

wzrosło też przekonanie, że filozofia mieści się w arystotelesowskich tekstach odkrytych w XIII wieku w świecie łacińskim. Wobec tego uprawianie filozofii sprowadzało się do komentowania pism Arystotelesa. Jan Duns ze Szkocji jako filozofujący teolog, mimo że poza *Quaestiones super I-IX libros «Metaphysicorum» Aristotelis* nie napisał do nich innych komentarzy, pozostawał również pod wpływem tych tendencji badawczych: „Zdawało się, że po potępieniach arystotelizmu heterodoksyjnego w 1270 i 1277 r. przewagę zyskali zwolennicy augustynizmu filozoficznego, reprezentowanego głównie przez franciszkanów. D^{uns} wyrósł w tym środowisku, ale dostrzegał teoretyczne ograniczenia proponowanych doktryn augustyńskich, a także niewątpliwe wartości tkwiące w filozofii arystotelesowskiej. Cały wysiłek skierował na wydobywanie wartościowych elementów jednej i drugiej orientacji doktrynalnej i zespolenie jej w spójną całość. Dało to początek szkotyzmowi, który w ramach myśli chrześcijańskiej w następnych stuleciach konkurował z tomizmem, dając okazję do wielu polemik”³³. Na takiej podstawie Jan Duns ze Szkocji, jeden z najsubtelniejszych metafizyków średniowiecznych³⁴, ale i jeden najtrudniejszych autorów całego średniowiecza³⁵, starał się opracować swój nowy augustyńsko-arystotelesowski system. Pierwszy i średni augustynizm został w nim w większym stopniu zintegrowany z elementami arystotelizmu. Nic dziwnego, że w tej sytuacji odniósł się krytycznie do innych syntez filozofii, które powstały w XIII wieku³⁶, zwłaszcza zaś w odniesieniu do tomizmu i henrycjizmu³⁷. W stosunku do nich wystąpił z nowymi ideami, które podważały trzynastowieczne tendencje racjonalistyczne i otwierały w większym stopniu wejście fideizmowi. Jan Duns był umysłem nie tylko krytycznym, lecz także twórczym.

³³ E. Zieliński, *Duns Szkot Jan*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. I, Lublin 2000, s. 747.

³⁴ H. Hintze, *Nominalismus. Primat der ersten Substanz versus Ontologie der Prädikation*, Freiburg–München 1998, s. 42; por. M. Heidegger, *Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus*, Tübingen 1916.

³⁵ L. M. de Rijck, *Einiges zu den Hintergründen der scotischen Beweistheorie: die Schlüsselrolle des Seins-Könnens (esse possibile)*, [w:] *Die Kölner Universität im Mittelalter. Geistige Wurzeln und soziale Wirklichkeit*, hrsg. von A. Zimmermann, für den Druck besorgt von G. Vuillemin-Diem, Berlin–New York 1989, s. 177.

³⁶ K. Hartmann, *Atlas-Tafel-Werk zu Bibel und Kirchengeschichte, Karten, Tabellen, Erklärungen*, Band III: *Geschichte der Kirche von Karl dem Großen bis zum Vorabend der Reformation*, 1. Teilband, Stuttgart 1981, s. 179.

³⁷ H.-U. Wöhler, *Geschichte der mittelalterlichen Philosophie. Mittelalterliches europäisches Philosophieren einschließlich wesentlicher Voraussetzungen*, Berlin 1990, s. 152.

Swoimi subtelnym dociekaniami wprowadził w środowisku franciszkańskim nowe ujęcie augustynizmu, w którym występował introwertyzm, indywidualizm, formalizm, woluntaryzm, intuicjonizm i fideizm. Sumując te krótkie refleksje, można powiedzieć, że Jan Duns ze Szkocji z jednej strony przygotował nową drogę (*via nova*), ale z drugiej strony wzbudził u jej przedstawicieli również reakcję.

BIBLIOGRAFIA

- Albert K.: Meister Eckhart und die Philosophie des Mittelalters. Betrachtungen zur Geschichte der Philosophie, II, Dettelbach 1999.
- Bafia S.: Hugon Ripelin, [w:] Powszechna encyklopedia filozofii, t. IV, Lublin: PTTA 2003, s. 619-620.
- Béraud de Saint-Maurice, Jean Duns Scot. Un docteur des temps nouveaux, Montréal 1944.
- Bianchi L.: 1277: A Turning Point in Medieval Philosophy? [w:] Was ist Philosophie im Mittelalter? / Qu'est-ce que la philosophie au moyen âge? / What is Philosophy in the Middle Ages?, hrsg. von J. A. Aertsen, A. Speer, (Miscellanea Mediaevalia, 26), Berlin-New York: Walter De Gruyter 1998, s. 90-110.
- Birkenmajer A.: La rôle joué par les médecins et les naturalistes dans la réception d'Aristote au XIIe et XIIIe siècle, [w:] La Pologne au VIe Congrès international des sciences historiques, Oslo 1928, Varsovie 1930.
- Bussanich J.: Plotinian Mysticism in Theoretical and Comparative Perspective, „The American Catholic Philosophical Quarterly” 71 (1997), nr 3, s. 339-365.
- Chartularium Universitatis Parisiensis, I, ed. H. Denifle, E. Châtelain, Paris 1889.
- Dietrich von Freiberg: Abhandlung über den Intellekt und den Erkenntnisinhalt, übersetzt und mit einer Einleitung hrsg. von B. Mojsisch, Hamburg 1980.
- Flasch K.: Von Dietrich zu Albert, „Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie” 32 (1985), s. 7-28.
- Gabler D.: Die semantischen und syntaktischen Funktionen im Tractatus «De modis significandi sive grammatica speculativa» des Thomas von Erfurt. Die Probleme der mittelalterlichen Semiotik, (Europäische Hochschulschriften, 944), Bern 1987.
- Gauthier R.-A.: Magnanimité. L'idéal de la grandeur dans la philosophie païenne et dans la théologie chrétienne, Paris 1951.
- Gnädinger L.: Johannes Tauler von Straßburg, [w:] Mittelalter, hrsg. von M. Greschat, II, Stuttgart 1983, s. 176-198.
- Gondek A.: Gonsalvus Hispanus de Valboa, [w:] Powszechna encyklopedia filozofii, t. IV, Lublin: PTTA 2003, s. 37-38.
- Grabmann M.: Mittelalterliches Geistesleben. Abhandlungen zur Geschichte der Scholastik und Mystik, I-II, München 1926-1936.
- Hartmann K.: Atlas-Tafel-Werk zu Bibel und Kirchengeschichte, Karten, Tabellen, Erklärungen, Band III: Geschichte der Kirche von Karl dem Großen bis zum Vorabend der Reformation, I. Teilband, Stuttgart 1981.

- Heidegger M.: Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus, Tübingen 1916.
- Hintze H.: Nominalismus. Primat der ersten Substanz versus Ontologie der Prädikation, Freiburg–München 1998.
- Jacobi K.: Die Modallbegriffe in den logischen Schriften des Wilhelm von Shyreswood und in anderen Kompendien des 12. und 13. Jahrhunderts. Funktionsbestimmung und Gebrauch in der logischen Analyse, (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, XIII), Leiden–Köln 1980.
- Kandler K.-H.: Christliches Denken im Mittelalter bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts, Leipzig 1993.
- Kann C.: Skepsis, Wahrheit, Illumination. Bemerkungen zur Erkenntnistheorie Heinrichs von Gent, [w:] Nach der Verurteilung von 1277 / After the Condemnation of 1277. Philosophie und Theologie an der Universität von Paris im letzten Viertel des 13. Jahrhunderts. Studien und Texte / Philosophy and Theology at the University of Paris in the Last Quarter of the Thirteenth Century : Studies and Texts, hrsg. von / ed. J. A. Aertsens, E. Kent, jr., A. Speer, (Miscellanea Mediaevalia, 28), Berlin–New York: Walter De Gruyter 2001, s. 38-58.
- Kobusch T.: Lesemeistermetaphysik – Lebemeistermetaphysik. Zur Einheit der Philosophie Meister Eckharts, [w:] Meister Eckhart in Erfurt, hrsg. von A. Speer, L. Wegener, Berlin–New York: Walter De Gruyter 2005, s. 239-258.
- Krauze-Błachowicz K.: Boecjusz z Dacji (ok. 1240-ok. 1283, [w:] Wszystko to ze zdziwienia. Antologia tekstów filozoficznych z XIII wieku, Wybór, opracowanie i wstęp K. Krauze-Błachowicz, Warszawa 2002, s. 1-294.
- Langer O.: Eckhart, [w:] Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, vierte, völlig neu bearbeitete Auflage, hrsg. von H. D. Betz, Don S. Browning, B. Janowski, E. Jüngel, II, Tübingen 1999, kol. 148-151.
- Le Goff J.: Zum Selbstverständnis der Universität des Mittelalters, [w:] Für ein anderes Mittelalter. Zeit, Arbeit und Kultur im Europa des 5.-15. Jahrhunderts, Weingarten 1987, s. 77- 96.
- Libera A. de: Albert le Grand et le platonisme. De la doctrine des idées à la théorie des trois états de l'universel, [w:] On Proclus and His Influence in Medieval Philosophy, ed. E. P. Bos, P. A. Meijer, Leiden–New York–Köln 1992, s. 89- 119.
- Philosophie et théologie chez Albert le Grand et dans l'école dominicaine allemande, [w:] Die Kölner Universität im Mittelalter. Geistige Wurzeln und soziale Wirklichkeit, hrsg. von A. Zimmermann, (Miscellanea Mediaevalia, 20), Berlin–New York 1989, s. 49-67.
- Philosophie et censure. Remarques sur la crise universitaire parisienne de 1270-1270, [w:] Was ist Philosophie im Mittelalter? / Qu'est-ce que la philosophie au moyen âge? / What is Philosophy in the Middle Ages?, hrsg. von J. A. Aertsens, A. Speer, (Miscellanea Mediaevalia, 26), Berlin–New York: Walter De Gruyter 1998, s. 71-89.
- Mandonnet P.: Note complémentaire sur Boèce de Dacie, „Revue des sciences philosophiques et théologiques” 22 (1933).
- Markowski M.: Pierwowzory uniwersytetów, Olecko 2003.
- Mojśisch B.: Meister Eckhart. Analogie, Univozität und Einheit, Hamburg 1983, .
- Murdoch J. E.: 1277 and Late Medieval Natural Philosophy, [w:] Was ist Philosophie im Mittelalter? / Qu'est-ce que la philosophie au moyen âge? / What is Philosophy in the Middle Ages?, hrsg. von J. A. Aertsens, A. Speer, (Miscellanea Mediaevalia, 26), Berlin–New York: Walter De Gruyter 1998, s. 111-121.
- Rijk L. M. de: Einiges zu den Hintergründen der scotischen Beweistheorie: die Schlüsselrolle des Seins-Könnens (esse possibile), [w:] Die Kölner Universität im Mittelalter. Geistige Wurzeln und soziale Wirklichkeit, hrsg. von A. Zimmermann, für den Druck besorgt von G. Vuillemin-Diem, Berlin–New York: Walter De Gruyter 1989, s. 176-191.
- Ros H.: Sprachdenken im Mittelalter, „Classica et mediaevalia” 9 (1947), s. 200-215.

- Schmaus M.: Zur Diskussion über das Problem der Univozität im Umkreis des Johannes Duns Scotus, München 1957.
- Schmugge L.: Johannes von Jandun (1285/89-1328). Untersuchungen zur Biographie und Sozialtheorie eines lateinischen Averroisten, (Pariser Historische Studien, V), Stuttgart 1966.
- Schulthess P., Imbach R.: Die Philosophie im lateinischen Mittelalter. Ein Handbuch mit einem bio-bibliographischen Repertorium, Düsseldorf–Zürich 2002.
- Van Steenberghen F.: Filozofia w wieku XIII, przeł. E. I. Zieliński, Lublin 2005.
- Wéber E.: Négativité et causalité: leur articulation dans l'apophatisme de l'école d'Albert le Grand, [w:] Albertus Magnus und der Albertismus. Deutsche philosophische Kultur des Mittelalters, hrsg. von M. J. F. M. Hoenen, A. de Libera, Leiden–New York–Köln 1995, s. 51-90.
- Werner H.-J.: Johannes Duns Scotus, [w:] Mittelalter, II, hrsg. von M. Greschat, Stuttgart 1983, s. 73-91.
- Wieland G.: Der Mendikantenstreit und die Grenzen von Theologie und Philosophie, [w:] Philosophy and Learning Universities in the Middle Ages, ed. M. J. F. M. Hoenen, J. H. J. Schneider, G. Wieland, Leiden–New York–Köln 1995, s. 17-26.
- Wöhler H.-U.: Geschichte der mittelalterlichen Philosophie. Mittelalterliches europäisches Philosophieren einschließlich wesentlicher Voraussetzungen, Berlin 1990.
- Zieliński E.: Duns Szkot Jan, [w:] Powszechna encyklopedia filozofii, t. I, Lublin: PTTA 2000, s. 5-754.
- Zumkeller A.: Ae(gidius) Romanus, [w:] Lexikon des Mittelalters, I, München–Zürich 1980, kol. 178.

SCOTISM AGAINST THE BACKGROUND
OF PRINCIPAL PHILOSOPHICAL AND THEOLOGICAL CURRENTS
PRESENT AT PARIS UNIVERSITY AT THE BREAK
OF THE 13TH AND 14TH CENTURIES

Summary

The article discusses the philosophical and theological currents that made their appearance at the university of Paris in the thirteenth century and prepared the rise of the philosophy and theology of John Duns Scotus. The principal rival orientations were newly the following: the new introduction of Aristotelianism, as represented by Roland of Cremona, Albert the Great, Thomas Aquinas and his Dominican pupils, Siger of Brabant, and Boethius of Dacia, and the traditional and conservative Augustinianism, which found its defenders above all within the Franciscan order, where two schools of thought can be distinguished before Scotus: the older school culminating in St Bonaventure, and the second school, with Matthew of Aquasparta, William of La Mare, William of Ware, Peter Olivi and others. Due to the heterodox tendencies within the thirteenth-century Aristotelianism 219 of its tenets regarded as erroneous were condemned in 1277 by Church and university authorities, yet this fact did not stop further continuance and development of this current. After this condemnation there appeared syncretistic solutions by Henry of Ghent and Giles of Rome; also mysticism of Pseudo-Dionysian inspiration (Eckhart) made its appearance. Against this background the origin and rise of the doctrine of John Duns Scotus can be explained as one more attempt to steer a middle course between the rival extremes of Aristotelianism and Augustinian Platonism and to include in a comprehensive synthesis the most valuable elements present in both currents.

This attempt prepared the way for the new philosophy of the fourteenth century, although at the same time became the target of criticism by its representatives.

Summarised and translated by Mieczysław Markowski

Słowa kluczowe: arystotelizm, augustynizm, szkotyzm, filozofia, teologia.

Key words: Aristotelianism, Augustinianism, Scotism, philosophy, theology.

Information about Author: Prof. Dr MIECZYSLAW MARKOWSKI – Department of History of Medieval Philosophy, Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences; address for correspondence: ul. Łużycka 53/178, PL 30-658 Kraków; e-mail: markow8@tlen.pl